

EKONOMİ İLMİNDE MÜSBET USUL

Yazan: *Francois Simiand*

Çeviren: *Nilüfer Tanışman*

TASNİF MESELESİ

Bir ilmin tetkikine konu olan malzemeyi iyi sınıflamak - söylemeğe lüzum var mıdır -, yalnız o ilmin kazandırdığı neticelerin teşhiri şeklinde gözükən didaktik bakımdan değil, bu ilmin tasarımı çalışmaları için de son derece önemli olan bir ilerleme şartıdır. "Eşyanın tabiatına göre," bir sınıflama, eğer elde edilebilirse, ilmin açıklamak demek olan son haddinden veya hususî hedefinden ibaret olmayıp; fakat, doğrudan doğruya açıklamanın bu araştırılışı bakımından, aynı zamanda hem mahdut bir tetkik için faydeli olmak ve bütünün ve onun bölüntülerinin doğru bir anlaşılışını sağlamak, hem de görünüşlerinde çok değişik ve halbuki hakikatte birbirlerine gayet yakın olan konular üzerindeki araştırmalarının her birini bir diğeri ile ışıklandırmak suretiyle; üzerinde durulması lüzumlu görülen karşılıklı bağılıklar hakkında bir tahmin vererek çalışmayı tasarruflu kılar ve ona kılavuzluk eder; tecrübeyi çeşitlendiren ve kontrolden geçiren benzeşimleri ve karşıtlıkları gösterir. Sağlam esasa dayanan müterakki genellemelere ve hakiki münasebetlere iletir. Hatta yakında ve bir başka eserde göstermeyi düşünüyoruz ki, yeter derecede tasarımlanmış bir sınıflama, bizi, arınan açıklamalara iletmeye yetecektir.

İşte meselenin bu öneminden dolayıdır ki, siyasal ekonomi konusu üzerinde yazılmış en yeni ve en seçkin birçok genel eserlerde ve kitaplarda rastlanılan sınıflamaları, şimdiye kadar bir çok defalar, etraflıca tetkik ve tenkit etmiş bulunuyoruz (1). Aynı zamanda *Année sociologique* in birçok ciltlerinde - mümkün olduğuna kadar ve bir tahkikten

[1] *Bilhase Année Sociologique*, t. IV, 1901,

Nicholson, *Principles of political economy*,

Marshall, *Elements of economics of industry*,

Schmoller, *Grundriss der Allgemeinen Volkswirtschaftslehre*, 1 ter teil, - VI, 1903

Sombart, *Der moderne Kapitalismus*; - VIII, 1905

Schmoller, *Grundriss*, 2 ter teil ve eserin tamamında;

Bourguin, *les systèmes socialistes et l'évolution économique*, - I, 1910,

Landry, *Manuel d'économie*

ziyade bir işareten ibaret kalmak suretile - ekonomi bilimine imkân vermiş olan olayları dağıtmak üzere yeni çerçeveler kurmağa ciddi surette ceht etmiş bulunduğumuz gibi, bir çok defalar da, ya başkalarının teşebbüslerini münakaşa etmek veya şahsen konuyu inkişaf ettirmek yollarıyla, bu çerçeveleri yoklamış, düzeltilmiş ve tamamlamış bulunuyoruz (2). Bununla beraber, konunun tam ve sistemli bir tasavvurunu yapmanın zamanı gelmediğini ve burada buna yer olmadığını zannetmekteyiz. Fakat, son zamanlarda verilmiş olan konu hakkında bir yeni plân yapmayı hedef tutmuş bulunan bir siyasal ekonomi dersinin (3). etraflıca bir incelenmesile, bu derse kısmen doğrudan doğruya ilham vermiş olan sınıflamayı, genel ve toplu bir surette yeniden gözden geçirmiş ve onun bazı kısımlarını aydınlatmış olacağız.

I Sınıflamanın taslağı

(Année Sociologique de kısım kısım neşredilmiştir.)

Bu tetkiki her halde daha iyi anlaşılır kılmak için, önce bu sınıflamanın ana çizgilerini - güdülerini ortaya dökmeyi ve keza tatbikatını ve rüchanını göstermeyi istemeksizin - kısa bir özet halinde burada hatırlatmayı faideli buluyoruz. En evvel, *iktisadî sistemlerin* (bu terimden bir cemiyetin ekonomisini vasıflandıran müesseselerin ve münasebetlerin topunu anlıyoruz. Meselâ, büyük tipler: mübadelesiz ekonomi, doğrudan doğruya mübadele ekonomisi, vasıtalı mübadele ekonomisi vesaire. Eğer, sınıflamada hakim karakter olarak, istihsalin istihlâke olan nisbetini alıyorsak.) Umumi bir giriş mütalâasını ele alıyoruz.

Bundan sonra, ekonomik vakıalarda yalnız iki büyük kategori ayırd etmekteyiz: *Istihsal* (geniş manasında ve iktisadî kıymetler yaratma veterisinin tamamı, yalnız endüstrinin payını değil, bu vetiredeki ticaret payını da kucaklayarak), *dağıtma* yahut *tertip* (bütün tertibi yeni ekonomik kıymetlerin istimali vetiresini, yani yalnız iddiaları değil, bu kıymetler üzerinde yapılan tüketimi, bir diğer kelime ile, istimali kucaklayarak). Bu iki büyük kısmın mütalâası, sistemli olarak kurulabiliyor görünmektedir. Bu iki büyük kısmın her birinde, bir taraftan müesseseler (kelimenin hususî manasile), diğer taraftan kavramlar yahut temsiller, yahut bilhassa vazifevi arazlar diyebileceğimiz hususları itibara almak mümkündür. Yine bu iki kısmın her birindeki

(2) Sombart, Der moderne Kapitalismus; Gide, Economie sociale, dans Année Sociale, I

[3] Leon Polier, Cours d'economie politique, 1 re année de licence en droit, 2 année de licence en droit. Toulouse. Imp. Sirven, 1909 et 1910 2 vol. autographies.

müesseseler; iktisadî, uzvî ve şeklî olmak üzere üç bakımdan dikkate alınabilecektir.

Şimdi istihsal cihetinden şu mütalâa başlıklarımız olacaktır: *Istihsalin çeşitleri* (Ziraat, Endüstri ve Ticarete) parçalanmadan başlayarak, birbirinden uzaklaşmış veya birbirine yaklaşmış endüstrilerin, yahut hatta muhtelif istihsal birlikleri tarafından işlenmekte olan hasılların ayrılışlarına ve toplanışlarına kadar gitmek üzere, istihsalin özelleştirilme arazları.); *istihsal rejimleri* ("kendilerini vasıflandıran ekonomik ve hukukî münasebetlere göre sınıflama ve tarif edilmiş ekonomik istihsal müesseseleri,"); *istihsal şekilleri* ("kendilerini vasıflandıran teknik ve şeklî münasebetlere göre sınıflanmış ve tarif edilmiş istihsal müesseseleri,"), bir taraftan müesseseler için. - ve diğer taraftan, istihsal bakımından *kıymet* ilinekleri (araz), *fiat öğeleri*, *para* gibi şimdilik da-da fazla tahliliyle uğraşamayacağımız ilinekleri (bilhassa para için, burada kesin ve münhasır bir yer yoktur.)

Dağıtım ve tertip cihetinden ise, şu mütalâa başlıklarımız olacaktır: *Ekonomik sınıflar* (tevzi bakımından: Sosyal düzene göre; yahut servet vaziyetlerine göre, zenginler, fakirler vesaire; yahut iktisadî vazifelere göre, patron, işçi, iradci sınıfları vesaire.); *dağıtım organları* (ekonomik ve hukukî vasıflarına göre tarif edilmiş dağıtım müesseseleri: - meselâ işçi sendikaları, patronlara mahsus müesseseler, işçiyi korumağa matuf kanunî müesseseler, vesaire nevilerinden olmak üzere şahısların ekonomik fonksiyonlarına bağlı olanlar; - meselâ yardım, hayırseverlik ve şefkat müesseseleri; kendi kendine yardım, karşılıklı yardım, tasarruf, sigorta müesseseleri vesaire... gibi fonksiyonlara bağlı olmayanlar); *dağıtım şekliyatı* (ekonomik tevdiden dolayı fertlerin kalabalıklaşma veya seyrekleşme, sürekli veya mevsimlik göç gibi yerleşim ilinekleri), bir taraftan müesseseler için; - ve diğer taraftan da, tevzi cihetinden kıymet ilinekleri ve kavramları; *dağıtım unsurları* (gelir, ücret, faiz, irad nevinden varlık kaynakları) gibi şimdilik tahliline ve hele tetkikine hiç girişmeyeceğimiz hususlar.

Kendiliklerinde oldukları gibi ele alınan ve böylece de tahlile uğratan ekonomik ilineklerin (arazların) bu mütalâasile, iktisat ilminin meşgalesi sona ermiş olmaz. O, *sosyal arazlarla ekonomik arazlar arasındaki* başka kategoriden *münasebetlerle* (dini, hukukî, içtimai) de meşgul olmak mecburiyetindedir: bir taraftan milletlerarası ticaret hukukunu ve politikasını, diğer taraftan da, içtimai hukuku ve amele hukukunu ihtiva eden *siyasî faaliyetin iktisadî hayat üzerindeki tesirlerinin* pek önemli olan mütelâasını, özel surette bu çerçeve içine yerleştirmekteyiz.

Nihayet, yukarıki sınıflamalarda öne sürüldüğü veçhile, arazlar kategorileri vasıtasile mütalâa, rüchanlı olsa ve bizi önemli sonuçlara iletse bile, bir veya diğer her hangi bir özel gurupta itibara alınmış olan bu arazların tamamını ayrıca ve tali tetkiklerle mütalâa konusu yapmak zaruretinin göz önünde tutmak lâzımdır: İşte bu tetkikleridir ki biz, *hususî iktisatlar* faslına yerleştireceğiz (meselâ hususî zirai ekonomi, ticari ekonomi vesaire.) ve fakat mümkün terekküplerinin tafsilâtına girişecek değiliz.

Bu eseri ve tamamen şematik taslak, çok yetersiz olmak itibarile, böylece öne sürülmüş sınıflamanın haklı olduğunu gösterebilmek iddiasında olmayıp; yapmış olduğu veyahut yapabileceği hizmetlerin bir misalini vermekten de içtinap etmiştir; fakat kendi hedefi bakımından yani M. P tarafından kabul olunmuş bulunan plânın bizim tarafımızdan teşebbüs edilmiş mukayeseli etraflı bir tetkikine kifayettir.

II. Kısmen bu sınıflamadan ilham almış bir dersin plânı

M. Polier, dersine methal olarak, siyasi iktisadın konusunu ve usulünü kısaca gösterdikten sonra, siyasi ekonominin menşelerinden bu gün var olan muhtelif ekollere kadar, hakikatte çok kısa olan bir tarihini yapıyor. Umumi kavramlara tahsis edilmiş olan birinci kitapta, evvelâ ekonomik muhiti mütalâa ediyor (bahis I): İnsan, tabiat hukuk; sonra, unsurî kavramlar (bahis II): servet ve hizmetleri, kıymet ve faidelilik. İktisadî arazlar tasnifini (bahis III) ve bir bahis IV de de ekonomik teşkilât sistemlerini (ekonomik sistemler terimini burada adığımız manada kullanmak suretile); aile, millet, cihan ekonomi sistemlerini münakaşa ediyor.

Geleneksel dört kısım yerine, M. P., tedavülü istihsale sokmak ve bizzat tüketimi de “ekonomik,, den hariç tutmak suretile, şimdi burada bizim yaptığımız gibi, II inci ve III üncü kitapların konusunu teşkil eden iki büyük şubeyi yani istihsal dağıtımını farikalandırmaktadır. II inci kitap, en ziyade mufassal (birinci cildin yarısından fazlasını ve ikinci cildin de daha büyük bir kısmını işgal etmektedir.) olanı ve, hemen söyliyelim, en çok çalışılanıdır. Bu kitabın ilk kısmı bir *genel istihsal teorisi* vermekte, bir ikinci kısmı istihsal nevelerini ve bir üçüncü kısmı da mübadeleyi mütalâa etmektedir. Birinci kısım iki şubeye ayrılmaktadır: istihsalin teşkilâtı, istihsalin işleyişi. - *istihsalin teşkilâtı* bahsinde, M. P. aynen klasik derslerde yapıldığı gibi, istihsalin tabiat, emek, sermaye gibi faktörlerini bahse mevzu ettikten sonra şu noktaları mütalâa etmek üzere geleneksel çerçeveden ayrılmaktadır: - evvelâ, “alelûmum istihsal şekilleri,, ve bu ünvan altında emek birliği, derleş-

me, iş bölümü, küçük ve büyük istihsal; - sonra, "alefümum istihsal rejimleri,, ki burada malla rejimleri (kollektik mülkiyet, arkaik mülkiyet, zamanımızın mülkiyet rejimleri; ferdî mülkiyet, muhtar istihsal, patron istihsalı, şirketler, istihsal kooperatifi); şahıslar rejimleri (cebiri rejimleri, esirlik, kastlar, lonca usulü; hürriyet rejimleri, şekli hürriyet ve teşkilâtlandırılmış hürriyet rejimleri); istismar rejimleri (kanunî imtiyaz rejimleri, lonca rejimi, bu günkü imtiyaz rejimleri, serbest rekabet rejimi, müstahsiller arasında anlaşma rejimi, karteller ve tröstler). - *istihsalin işleyişi* hususunda M. P., "istihsalin itkenleri,, ni mütalâa ediyor (intifa için istihsal, teşebbüs; aile, devlet veya kanunun istihsalde muharrik merkezler mahiyetine girmesi,, (serbest rekabetin tanzim edici etkisi, fiatlar mekanizması, serbest rekabetin kusurları) ve "yeni zamanlarda istihsalin vechesi,, (sermayedarlık, temerküz, bu mefhumların tenkidi)

Müellif, aynı kitabın ikinci kısmında, *istihsalin çeşitleri* adı altında; istihsalin endüstri, ziraat ve ticaretten ibaret olan üç büyük kolunu, bunların her birine has olan rejimleri ve şekilleri mütalâa etmek suretile, birbiri ardınca ele almaktadır. - *A. Endüstri.* endüstriye ait gibi gözüken şekiller şöyle itibara alınıyor: önce kendi tarihi tekâmüllerinde (aile endüstrisi, icarlanmış emek, zanaat, ecirleştirilmiş ev endüstrisi, el ile imal, makine ile imal...); sonra; bu gün için halleri ve önemleri (zanaat, ecirleştirilmiş ev endüstrisi, temerküz; istatistikler). Endüstri rejimleri olarak da şunlar mütalâa edilmiştir: mallar rejimleri, istihsal kooperatifi; istismarlar rejimleri, karteller ve tröstler, amme istismarları, Devlet ve belediye istismarları; şahıslar rejimleri, evde ecirler, fabrika ve atölye işçileri (makine ve işçi, iş mukavelesi, ücret kanunları ve metodları, sendikalar, grevler, kollektif mukaveleler...) - *B. Ziraat.* Ziraat şekillerinin mütalâası, ziraat tekniğinin tekâmülü üzerine mücmel işaretlerden meydana gelmektedir. (Makinacılık, ...), ziraat bakımından iş bölümü, büyük ve küçük ziraat. Ziraat rejimleri olarak da şu noktalar gözden geçirilmiştir: mallar rejimleri, kollektif ziraî mülkiyet, ferdî ziraî mülkiyet (Torrens sisteminde). Derebeylik mülkiyetinin tekâmülü; büyük ve küçük mülkiyet, irad malları "Rentengüter,, eve bağlı arazi "Homestead,, istismar usulleri; sonra, istismarlar rejimleri (ziraî kooperatifler, ziraî sendikalar, satış şirketleri, kartel tecrübeleri...); ve gayet kısa olarak da şahıslar rejimleri (Ziraat işçilerinin hukukî şartları). - *C. Ticaret.* daha kısa olarak mütalâa edilmiştir: tarihî tekâmülleri bakımından ticaret şekilleri (gezgin ve yerli ticaret), ve şimdiki halde ticaret (perakendeci, küçük ticaret, temerküz); Ticaret rejimleri (serbest rekabet ve ifratları, tüketim kooperatifleri). -

D - ile adlandırılmış millî avadanlık şubesi, sadece taslak halindedir. Bayındırlık işleri, muvasala yolları, ticarî denizcilik),

Mübadele diye adlandırılmış olan istihsal kitabının üçüncü kısmında, geleneksel eserlerin bu fasılda toplamakta buldukları klâsik meseleleri aynı geleneksel metotla ve nisbeten zengince bir tarzda mütalâa edilmiş buluyoruz:

Yalnız bu kısım, kendi başına, mevcut yazılışında, iki evvelkinden daha fazla yer işgal etmektedir, Para (genel ve tarihî malûmat, nazari mütalâa para sistemleri, para politikası); - Kredi, genel ve tarihsel malûmat tarif ve fonksiyonlar, kredi neveleri, tarih), banka teşkilâtı ve banka muamelâtı (depo bankaları, ihraç ve tedavül bankaları, gayri menkul kredisi, ziraf kredisi); - fiatlar (fiatların tayini hakkında genel nazariye, fiat ve iktisadî muvazene, spekülâsyon "hava oyunu,, -Milletler arası mübadele, milletler arası mübadelelerde muvazene (kam-biyo, kambiyo muvazenesi, istihsal ve serbest mübadele teorileri, ticarî politika (tarih, himayecilik usulü, Milletler arası ticarein inkişafı): görülüyor ki, mübadele bahsinde mevzular, genel çizgileri ile ve alelade surette telfik edilmiş bulunmaktadırlar ve burada ancak teferruata bakılınca, daha iyi bir tanzim cehdine rastlanmaktadır.

Dağıtım tahsis edilmiş olan üçüncü kitap, mevcut yazılış ile, pek az inkişaf ettirilmiştir. Üç bahsi taşımaktadır: *Dağıtımın unsurları, dağıtım müesseseleri, dağıtımın sonuçları*. Birinci, iki şubeye ayrılmaktadır. Hizmetlerin fiatı nazariyesi (ücret, faiz); irad nazariyesi (gayri menkul irad, kâr). İkincisi, tevzi müesseseleri olarak şunları mütalâa etmektedir: mülkiyet, ecirlik, sigortalar. Sonuncusu gelirler ve miraslarla hareketlerinin hali hazırını mütalâa etmektedir. -Burada mevzuların intihap ve tanziminde bazı yenilikler göze çarpmaktadır: fakat bu yenilikler de ancak taslak halinde olup bir defa daha elden geçirilmeğe muhtaç bulunmaktadırlar.

III. Bahsi geçen plân üzerine münakaşa.

Halen konumuz, bu dersi esasından muayeneye ve tetkike tabi tutmak değildir, olsa olsa doğrudan doğruya sınıflandırma vakiasına atfedebileceğimiz kıymeti tesbit etmiş olmak için, eserin genel mahiyetinin yeter derecede müsbet ve bilhassa sosyolojik olmadığını söyleyebiliriz. Genel mahiyet, bir tasnife olduğu kadar, hatta ondan ziyade bir (yeni ekonomik) in inşasına elverişli olarak gözükmektedir. Buna işaret ettikten sonra, burada asıl şu son konu üzerinde kalmak istediğimizi söylemeliyiz.

Söze başlarken, olduğu gibi takdim ettiğimiz bu sınıflandırma un

surlarının dokunulamaz olduklarını iddia etmek ukalâlığında bulunmamacığımızı söylemeğe lüzum var mıdır, acaba? -Her defa bu sınıflandırmanın yeni bazı sahalarda tatbikini derpiş ettiğimiz nisbette, başka menbadan alınmış unsurlarla da birleştirmek surelile,- müstakil bir didaktik usulle, onları yaniden değıştirmenin ve tamamlamanın bizim bir hakkımız olacağını kabul etmek icabeder. Bütün yanlış zanları bertaraf etmek için, bu tedrici yoklamayı, kendimizinkileri de onlarla yan yana göstermek suretile, vaziyeti her an tesbit etmek gerekecektir.

1. Önce, daima farkında olduğumuz bir nokta şu idi: bir müessesenin (en geniş manasiyle), bir niteliğın ilmi incelenmesi, şüphesiz yalnızca bu müessesenin veya bu arazın tarif ve tasvirine münhasır kalmayıp, hem (genetik) bir tetkiki, hem de (fonksiyonel) ödevsel bir araştırmayı ihtiva etmek zorundadır. Anladığımızı göre, tam bir didaktik izah, bahislerimizin her biri için, bu üç noktayı mütalâa etmelidir. Her müessese için onları birbiri arkasınca bahse mevzu etmek mi uygundur, yoksa bütün müesseselerin menşei tetkikini yaptıktan sonra ödevsel bir araştırmaya mı girişmelidir? Bu dahili düzenleme mes'elesi münakaşa edilebilir ve muhtelif hallere göre muhtelif tarzlarda halledilebilir (nasıl ki, bütün biyolojik eserlerde; teşrih ve fizyoloji iki büyük ve ayrı kısım teşkil etmektedirler. Bunların her biri arka arkaya bütün öğeleri ve sistemleri mütalâa ederler; yuhut aksine olarak, muhtelif unsurların ve muhtelif sistemlerin birbirini takip eden mütalâaları sırasında önce biri sonra da diğeri gelmek üzere bahis mevzuu olurlar. Fakat ehemmiyetli olan şey, bu esas tetkiklerin hepsinin de yapılmış olmasıdır: yahut, yoklamakta olduğumuz bu derste vazifevi tetkik hemen daima eksik bulunmakta (bu tetkik, yalnız istihsalin bütünü için, taslak halinde yapılmış olup geri kalanında, hem de her zaman vaki olmamak üzere, ereklik (gaiyyetci) bir karakter taşıyan münakaşalardan ibaret bulunmaktadır. Hakikaten de bu iki nokta mevcut çalışmalarda bazen yapılmamış olarak kalmış görünüyor; ve genel bir dersle oğraşan bir müelliften bütün kısımların esasını teşkil edecek orijinal tetkikleri yapmasını da görünüşte bekleyemeyiz: fakat bu sebep, noksanı tesbit ettiğimiz her yerde aynı değerde değıldir ve her halde noksan karşılık hakkında tertip edilecek bir tutulga, ilmi ve didaktik gerçek bir faidelilik getirecektir.

2. M. P. ile birlik olarak, yapılacak iki kısım görmekteyiz: istihsal tevzi fakat bize öyle geliyor ki, bu takdirde, üzerinde durduğumuz inkişaf tarzıyla ve zımında geleneksel olarak zikredilmiş olan bütün mes'eleleri içine almak üzere, kendi başına bahse konu kılınmış olan mübadele, ancak zahiri olarakdır ki ortadan kalkmış bulunuyor: II in-

ci kitabın üçüncü kısmı adını taşıyacağı yerde, III üncü kitap olarak konabilirdi. Mübadeleyi kendi başına ayrı bir şeymiş gibi tefrik etmek, bizim için, bu ad altında birleştirilmiş olan acaip bütünü didik didik etmek demektir.

Fiat ve fiatın öğeleri teorisini, ve kıymetlerin para ile temsili teorisini, bir netice olarak tezahür etmekte bulunan istihsal teorisinde ve dar manada tamamlamak; diğerleri arasında ayrı bir nevi olan ve banka denilen özel kategorinin tetkikine istihsal nevilерinin tetkiki sırasında yer vermek; devletin ekonomik hayat üzerindeki etkisi ile (yahut ve daha genel olarak, ekonomik hayatın kanuni ve hukukî şartlarının tetkikiyle) esas karakterini bu tesirden alan bütün arzları, yani bilhassa serbest mübadele ile himaye usulünü birleştirmek; nihayet, tafsilâtın bütün tekniğini özel iktisatların münasip şubelerine göndermek (para, banka muameleleri, büyük ihraç ve ithal ticaretleri bahislerinde) -diğer taraftan, konular istihsal ve dağıtım bahisleri arasında dağılımımız, daima aynı olmayacaktır: meselâ tasarruf dağıtma (arzları), ve bilhassa tasarruf sandıkları müessesesi, bize öyle gelirken, doğrudan doğruya ve münakaşa edilemez surette dağıtım aittir (gelirin kullanılışı, dağıtım organları): hatta tasarruf "sermaye," nin menşei olduğundan bile, istihsalin tetkikinde itibara alınan unsurların menşei -misal, yalnız bundan ibaret kalmayacaktır-, mutlak surette istihsale ait bir araz değildir ve binaenaleyh bu tetkikin içine girmesi de zaruri değildir. Daha aşağıda, istihsal rejimleri bahsinde daha vahim bir ihtilâfa işaret edeceğiz, Umumi olarak, yoklamakta bulunduğumuz bu takirde, tevzi kısmı henüz çok azdır ve çok az hazırdır; ve belki de bu kifayetsiz işleniş muvakkattir dersin bir yeni dökümünde düzeltilecek ve iyileştirilecektir. Her şeye rağmen bu nisbi yoksulluk, büyük bir kısmında, müellifin dağıtımın mütalâasına bizim bakliyeceğimiz kadar önem vermemiş olmasından ileri gelmektedir; bu dağıtım bahsine sokulabilecek meseleler, daha şimdiden, mevcut çalışmalarda ve verilen vesikalarda, tasviri ve hatta bazen de *genetgue* bir tetkike imkân verecek kadar ele alınabilmek imkânına malik olarak bulunmaktadır.

3. M. P. nin dersinin *istihsalin çeşitleri* ünvanını taşıyan kısmında, bizim burada bu cihete tahsis ettiğimiz konudan hemen hiç bir şeye tesadüf etmiyoruz :

Endüstride, Ziraatte ve Ticarete istihsal rejimlerini ve şekillerini birbirini arkasınca mütalâa etmek, hiç bir suretle istihsalin ihtisaslaştırılmasını, yani istihsalin şekline ve rejimine tabi olmak suretile şahıslar, firmalar yahut müesseseler vesaire...) vasıflandıran bir kısım vakıaları

mütalâa etmek demek değildir; hatta bu, ne ziraatte, ne sanayide ve ne de ticarete, umumiyetinde. rolünde, neticelerinde o kadar dikkati çekici olan bu birinci büyük özelleşmeyi mütalâa etmek bile değildir. Ve bununla beraber bu tetkik yapılabilecek bir şeydir: evvelâ ve her halde, tarif ve tasvire ait mütalâalar (istihsalin muhtelif şubelerinin muhtelif endüstri gruplarının, tabiyetlerinde çalışan fertlerin miktarile müstahsalâtın önemiyle vasıflandırmaktadırlar, Sanayide dağıtımın incelenmesi); hatta menşei bir tetkikte faydalanılabilecek çalışmalara da imkân vardır. (Bu ihtisaslaşmanın menşei ve tekâmülü, birbirinden ayrılma vetiresi, aksine olarak birbirini tamamlama vetiresi: M. P. de buna temas etmektedir; fakat istihsalin şekilleri adı altında,); ve daha şimdiden bazı ödevsel (vazifevî) tesbitlerin ana çizgisi bile mümkün görünmektedir.

Bununla beraber bu tetkik, hususi ekonomilerin tetkikinden tamamen ayrı bir şeydir (bizim telâkkimize göre, bu, yalnız ihtisaslaşma arazlarının mütalâasına münhasır olmayıp; aynı zamanda bir istihsal şubesinde bir endüstri kategorisinde, bir endüstride bu şubeye, bu guruba veya bu endüstriye has muhtelif çeşitten ekonomik arazların tetkiki demektir.)

4. Burada bize takdim olunan istihsal teorisinde (mübadele bir tarafta bırakılarak) istihsal rejimlerinin ve şekillerinin birbirinden ayrılması keyfiyeti, mühim ve hatta hakim bir yer almaktadır.

Önceden de söylediğimiz gibi burası, dersin en işlenmiş ve en çok yenilik gösteren bir kısmı olarak gözükmektedir. Hemen söylememiz gerekir ki, bu mevki ona atfettiğimiz önemle ve rolle telif edilemeyecek kadar nisbetsiz bulunmaktadır, fakat munzam sınıflamaların yeniden dökümüne ehemmiyetli surette hizmet edecek olan bu faydalanma ve "mise au point,, cehdinden dolayı hiç kimse şikâyet etmeyecektir. Bu vaziyetin bize ilham ettiği hususları işte kısaca zikrediyoruz:

a - M. P., Bu şekillerin ve bu rejimlerin bir genel tetkiki ile, yine bu şekillerin ve bu rejimlerin endüstride, ziraatte, ticarete ayrı ayrı tetkikini birbirinden temyiz etmektedir:

Bize kalırsa, bir tek tetkiki -meselâ, büyük ve küçük istihsalin, patron istihsalinin ve kooperasyonun tetkikini, - daha iyi kavrayabilecektik. Bu tek tetkik, evvelâ genel olarak aslında vasıflandırılmış olan müesseseyi ve sonra da, eğer yeri varsa endüstride ziraatte ve ticarete bu müessesenin takındığı hususiyetleri göstererek, yahut yalnızca ve bilhassa bu şubelerin birinde bulacağı tatbika işaret ederek yapıldı; yeri varsa, şunu da söyleyelim: hakikaten M. P. nin bu çalışması bize gösteriyor ki, onun tanzim tarzı ile, yahut da tahlil

edilmek ve ayırd edilmek zaruretinde olan (iş bölümü) çeşidinden arazlar, bu üçlü dağıtımın özel kısmında hiç de haklı gözükmemekte olmasına rağmen tüketim kooperatifi sadece bir ticaret müessesesi değildir; zanaatçı istihsal rejimi, aslında küçük zirai istihsalden ayrı bir şey değildir.) Tekrar tekrar zikredilmektedir; yahut da bu üç kısma mahsus olarak çizilmiş olan seçik ve mütenazır çerçeve, ancak bazen dolu olup çok defa boş bırakılmış bulunmaktadır.

b- Yalnızca teknik ve şekli vasıflar, istihsalin şeklini belli etmeğe yeter görünmektedir; istihsalin şekillerile rejimleri arasında bir tefrik yapmanın, yani onları sadece hukuki ve ekonomik vasıflarıyla tarif etmenin asıl ve esası da buradadır.

M. P. nin, hassaten ekonomik olan bir takım vasıfları, istihsalin şekillerini tayin meselesine karıştırdığı bir çok defalar görülmüştür (mütefarık Patron vazifesi kavramı (mefhumu,) bir pazar için istihsal kavramı zanaatin tarifi, vesaire..); ve diğer taraftan öyle görünüyorki, istihsal rejimlerini, ve hassaten ekonomik olan unsurları uzaklaştırmak ve yalnız hukukî unsurlarla vasıflandırmak yoluyla tayin ve temyiz ederken esaslı bir unsurdan mahrum kalınmış oluyor.

c-. M. P. nin istihsal rejimleri arasında yaptığı tefrikte mahirane bir manzara göze çarpmaktadır. Mallar rejimleri, istismarlar rejimleri, şahıslar rejimleri; müellifin, bu kategorilerin her birine ne gibi müesseseleri yerleştirdiğini yukarıda görmüştük. Bizim için, mülkiyet, kendiliğinde bir istihsal müessesesi olmadığı kadar bir dağıtım müessesesi de değildir. (mülkiyeti tevzi müesseselerinde tekrar bulmak ve tekrar mütalâa etmekle, M. P, bunu kendisi isbat etmiş bulunmaktadır); Hakikatte bu, bütün ekonomik hayatta tatbik edilmiş ve edilebilir olan hukuki bir şekildir ki, bizce, aynı neviden diğer arazlarla bir arada olmak üzere (meselâ, Ticaret ve Endüstride serbesti prensibi gibi), "Hukukî şartlar,, yahut daha genel bir tabir olarak "Ekonomik hayatın ekonomik olmayan şartları,, başlığı altında zikredilecek bir şubede mütalâa edilmek lâzımdır, Mülkiyeti ortadan kaldırınca, "Mallar rejimleri,, ve "İstismarlar rejimleri,, arasında bir tefrik yapmanın manasını ve sebebini bir türlü anlayamıyoruz: Meselâ, Kooperasyonu, umumiyetle endüstride mallar rejimi, ziraatte istismarlar rejimi, ticarete ise farikasız bir rejim olarak tasnif etmek, ne için? Diğer tefriğe, gelince, eğer işçiler vaziyetinin, ücret usullerinin, işçi sendikalarının, vesairenin M. P, tarafından istihsal rejimleri arasında şahıslar rejimi ünvanı altında zikredilen mütalâası, esas itibarile tevzi taalluk etmiyorsa, istihsal unsurlarının kargısına konulmuş olan tevzi unsurlarının nelerden ibaret olabileceğini bilemeyeceğiz (şaşılacak şey değil midir ki, bu derste tevzi kıs-

mi, yeniden ücretten ve ecirlikten bahsetmeğe mecbur olmasına rağmen, halâ pek yoksul kalmaktadır, -fazla olarak kara iştiraki de buna ilâve edince bu, daha ziyade bir istihsal rejimi mahiyetini almaktadır.) İyice anlaşılmalıdır ki, tevzi müesseselerinin ve unsurlarının istihsal üzerine ve aksine olarak da istihsal müesseselerinin ve unsurlarının istihsal üzerine ve aksine olarak da istihsal müesseselerinin ve unsurlarının dağıtım üzerine tesir icra etmekte olduklarını bittabi inkâr etmiyoruz; yalnız diyoruz ki, bu iki kısım tamamen ayırd ediliyor ve birinciye ait bahiste hemen ikinciden söz geçmiyecekse, artık bahsi istihsalin doğrudan doğruya hususi arazlarına hasretmeli: yahut, bahse mevzu arazlar kategorisinde bu evsafa yalnız bir tanesi vardır ki o na, ücret olmayıp, burada hiç zikredilmeyen, meselâ gelir değeri gibi elışı değeridir. İstihsal rejimleri arasından bu kategoriye ayırdıktan sonra bu defa da “şahıslar rejimleri,” ve “mallar ve istismarlar rejimleri,” aralarında ayırılanın manasını ve faidesini göremiyoruz: O halde ne için Kooperasyon, ve patronluk daha ziyade mallar rejimleri (yahut istismarlar rejimleri)dir de, lonca usulü daha ziyade şahıslar rejimidir. (Ki hakikatte kooperasyon arka arkaya bazen şahıslar rejimi bazen de istismarlar rejimi olarak gözükmektedir: kendisinde bir veya bir çok istihsal konuları, istihsalin bir veya bir çok insan ajanı ve istihsali bir vetire bulunan her istihsal rejiminde eşya ve eşhas üzerine ve eşhas lehine hak; ve yapmak ve yapmamak hakları taalluk etmektedir: Böyle bir istihsal rejimi aynı zamanda hem bir mallar rejimi, hem bir şahıslar rejimi, hem de bir istismarlar rejimidir. Gerçekten, M. P. de ticaret rejimleri bahsinde böyle bir tefrik mevcut bulunmaktadır: O halde bu, esaslı bir şey miydi?

Bu uzun yoklama, M. P. nin çalışmalarıyla bizim önümüze ne kadar çok sualler dikilmekte olduğunu gösteriyor. Zan ediyoruz ki, bu, genel olarak ve hatta teorilerin ve araştırmaların veçhelendirilmesi ve bünyeleştirilmesi meselesinde bile, tasnifin mütalâasına verilmesi lâzım gelen ehemmiyeti anlatmaya yeter gelecektir.

VII. Ekonomi ilminde müsbet usul

Bu başlığın ifade ettiği konu, (mevzu) tamamında ele alınmış olmak için, bu tebliğin çerçevesinin müsait olamayacağı bir inkişafı zarurî kılar. Bu itibardır ki bu metodun intikadî bir taktiminin lüzum gös-tereceği esasî tezlerini, burada toplu bir şekil altında, gözönüne koymayı muvafık görürüz; ve misallerin, şahitlerin ve vesikaların daha az şematik bir takriri için, diğer bir yerde ve bilhassa (Année sociologique) deki tenkidi mütalâalarımnda verebildiğim daha mufassal iş'arları yahut

da ileride başaracağımı ümit ettiğim çalışmalarımın daha vazih olacak olan verimlerini tercih etmeme müsaadenizi isteyeceğim. Söylemeğe lüzum yoktur ki, böyle bir icmalde, mevzu hakkında aldıkları hususî vaziyetleri yoklamak ve göstermek bakımından, muhtelif müellifleri birer birer takibetmeğe imkân görmüyorum: Bütün müellifler ve bütün guruplar, burada vücud getireceğimiz karakterlerden mahrumdurlar; aynı zamanda umumî ve mütekâsif bir tetkik için, esas çizgileri, tamamıyla gayri şahsî ve sistemli bir tarzda belirtmek ve birbirlerine uygunlaştırmak lâzımdı. Mevcut çalışmanın, bu şekliyle, menfi gözükmesi ihtimali de vardır, fakat, burada tenkit edilecek olan görüş tarzlarına henüz pek çoklarının zihinleri alışık bulunduğundan dolayıdır ki, taktim etmek istediğimiz usul hakkında çabucak bir fikir verebilmek itibariyle onu kendiliğinde olduğu gibi değil de, tanınmış noktai nazarlarla olan (değişmesi) bakımından yani “à contrario,, mütalâa etmek isabetli olacaktır.

Ekonomi ilminin mevzuu, ekonomik realiteyi tanımak ve izahetmektir. şeklindeki bir ve hatta yegâne önermeden hareket etmek istiyorum. İlk hamlede ve kendiliğinde değersiz ve âmiyane bir hakikat gibi gözükebilecek olan bu önerme, hakikatte ve eğer son sonuçlarına kadar götürülecek olursa, çalışmaları, teorileri ve sistemleri, halen dahil bulduklarını iddia ettikleri iktisat ilminden, bir veya diğer vayahut bir çok sebepler altında, kapı dışarı etmeğe kadar varabilmektedir. Bu, ehemmiyetini iyice anlamadan kabul etmemeğe ve üzerinde durmağa değer bir noktadır.

I. Ereklîği (Gaiyeti) kaldırmak.

Ekonomi ilminin konusu, ekonomik realiteyi tanımak ve izahetmek olunca, iktisadî bir gaye kurmak ve makul dahi olsa bir iktisat pratiği belli etmek hedefi bu konuya girmek lâzımdır. Bu son iki husus da şüphesiz meşru, faideli, önemli hatta lüzumlu bir araştırma konusu olabilirler, fakat onlar (sırf ilimden vazihan ayırtilmesi lâzımgelen tatbikî ilim yahut sanat) diyebileceğimiz amelî ve kaide vazedicî bir disiplinin içine alınmalıdır. Siz şimdi, halâ yaşamakta olan siyasi iktisat kitaplarının ve eserlerinin herhangi birisini açınız, mevcut iktisadî literatürde yüksek kıymet kazanmış şu veya bu yazıyı açınız,, ortaya konmuş olan meselelerin mahiyetini ve bu meselelerin tetkik edilîş tarzını görmek için sayfeleri gözden geçiriniz. Şu müessesenin veya bu arazın rüçhanlarının ve eksikliklerinin bir diğer cihetin faide ve zararının (meselâ: sendikaların faidesi, tröstlerin faide ve zararı vesaire.) araştırıldığını göreceksiniz; şu veya bu, şöyle veya böyle bir

faaliyet tarzının mesut veya bedbaht, arzu edilir veya teessüf olunur diye değerlendirildiğini ve hükmedildiğini göreceksiniz. Açıktan veya gizlice teorilerin derinliğine girmiş bulunan bir dava, şöyle bir şekil davadır: En iktisadî istihsal ve en iyi dağıtım (tevzi) nedir ve nasıl gerçekleşebilir? Daha az istihsal unsurlarıyla (ham maddeler, istihsal ve iş vasıtaları) daha çok hasilât elde etmek nasıl mümkün olur? Mümkün olduğu kadar en çok adet te fertlere mümkün olduğu kadar en fazla miktarda varlık nasıl temin edilebilir? Bizzat vakıalar, bu çesitten davalar ve onların halli bakımındadır ki itibara alınmakta ve tetkik edilmektedirler. Ekonomik teori misali olarak ele alınabilecek bir teori aranır, bu, mütalâası modern okonomik fikirlerin ilk uyanışını işaret etmiş ve mevcut doktrin bünyelerinin de merkezinde yer almış olan para teorisidir: İmdi, geçmiş ve şimdiki vakıaların tahlilinde mevcut ve hatta mümkün deneylerin münakaşasında; eğer iyi para kanunlarını ve prensiplerini, iyi bir para sistemini, en iyi parayı, en iyi para sistemini değilse neyi arıyorlar, neyi elde etmeyi düşünüyorlar? Bu, tıpkı iyi bir ısıtma aleti kaidelerinin ve prensiplerinin, en iyi bir aydınlatma sisteminin, sırf ilim teorisi gibi ve ışık ve hararet nazariyeleriyle bir arada olarak bize taktim ve teşrih edilmeleri gibi birşey değil midir? Serbest mübadele ve himaye usulünden nasıl bahsedildiğine bakınız ve bunun nasıl bir sağlık koruma, bir tıp el kitabının hayvansal ve bitkisel besinleri mütalâa edişine benzediğini görünüz, yani konunun sebep ve müsebbipler bakımından değil, açık veya kapalı her hangi bir gayeye iletecek vasıtaları mütalâa bakımından ele alındığını görürsünüz. Bu doktriner sistemlerin kaide vazedicilik karakterini en iyi gösteren hususu, onların vazıhan veya zımnen makul ve gayri makul filiyat diye tefrikler yapmalarıdır; güya müsbet bakımdan vakıalar, haklı veya haksız olurlarmış gibi.

Daha ileri gidelim; hatta sırf ekonomi adını taşıyan teorilere bakınız: Bütün diğerlerine başlangıç ve son olan esas dava nedir? Bu, serbest para adı verilen ve ideal olarak tarif edilebilen bir pazarın muvazene şartlarını tayin etmekten ibaret kalıyor. Tevazün iktisadî pazar için ideal ve normatif bir hal olarak kabul edilmemiş olsaydı, ne diye muvazenesizliğin ve hatta herhangi bir muvazenesizliğin değil de muvazenenin şartlarını tayin etmeğe çalışılacaktı? Muvazenesizlik şartlarına geçebilmek için, muvazene şartlarının aksini ele almak kâfi gelir, denmesin, çünkü pek çok mümkün muvazenesizlikler vardır. Böyle bir tayinin karakterini kavrayabilmek için şu vakıalardan birisini gözönüne getirmeliyiz: Düşünmeğe hakkım olduğunu zannettiğim veçhile, eğer vakıaların tetkiki, bizi yalnız cemiyetlerimizin herhangi

bir daimî muvazenesizlik içinde yaşadığı değil, hatta iktisat sanatını herhangi bir muvazenesizliği teşkilâtlandırmak gayesine ilettiğini tesbit etmek üzere olursa; bu muvazenesizliğin teşkilâtlandırılması nazariyesinin, sırf ilimden ziyade tatbiki ilmin veya sanatın bir konusu olmasından kim şüpheye düşecektir? Muvazenenin teşkilâtlandırılması nazariyesinde bu, neden başka türlü olacaktı?

Hakikatte böyle davalar ve böyle teoriler müsbet ilmin davaları ve teorileri değildirler. Bir müsbet ilim davası şu şekilde olur: Şöyle bir vak'a nasıl izah olunur? Şöyle bir arazın sebebi ve neticeleri nelerdir? Yoksa, şu şekilde olmaz: Şöyle bir netice nasıl elde edilebilir? Şöyle bir gaye için vasıtalar nelerdir? Bir müsbet ilim nazariyesi, bir arazın yahut bir arazlar kategorisinin sebebi, izahiyle ve kanun şeklinde tertip olunur; yoksa bu, zihin tarafından kavranılmış unsurlar arasındaki münasebetlerin vücutta getirdikleri herhangi bir farazî sistemin ideal olarak tayini ile vücutta gelmez. Onun içindir ki mevcut ekonomik takrirlerden sırf ilim takrirlerine geçmek için, bazı kelimeleri değiştirmek ve gaiyyete lûgatini bertaraf etmek, "iş bölümünün rüchanları ve eksikleri," diyecek yerde "iş bölümünün neticeleri," demek kâfi değildir. Bu, ancak tetkik istikametini, bütün araştırmanın derin ilhamını değiştirmekle olur. İki nevi disiplin birbirinden tamamiyle ayırırlar ve bunlar birbirlerine karşı tabiiyet halinde iseler bile, bu tabiiyetin manası mantıkan şüphe mevzuu değildir. Bununla beraber şaşılmalıdır ki, şimdiye kadar bu iki disiplin bizim mevzuumuzda birbirine karıştırılmış, pratik ve normatif olan tetkik, sırf ilim tetkikini önlemiş ve boğmuş olarak bulunmuştur. İlim henüz mevcut değilken ve hatta tereddütte iken bile, pratik, sona ermek için acele etmekte ve karar vermek zorunda bulunmaktadır. Tababet, mantıkan kendinden evvel var olarak farz ve kabul ettiği fizyolojiye tarihte önce gelmektedir, ve bugün, tababetimizde hakikaten tatbiki ilimden gelen pay nedir? Fakat, eğer ekonomik çalışmalarda devam eden bu karışıklıklardan dolayı hayret etmiyorsak bile, hiç olmazsa artık bir son vermek zamanının gelmiş olduğunu kabul etmiyecekmiyiz? Her yerde olduğu gibi burada da filyatta pratik düzeni bozmuş olmakla beraber, mantıkan ve haklı olarak "tanıma,"nın "taktir etme,"ye takaddüm ettiği muhakkak değil midir? Her yerde olduğu gibi burada da, pratik için, "Ampirik,"ten "rasyonel,"e geçmek hususunda bir arazın sebeplerini ve onun üzerinde etki yapan kanunları tanımanın vazgeçilmez bir ses olduğunu nasıl inkâr edebiliriz? Bu tefrikin ve bu istiklâlin gerektiği gibi tesis edilebildiği her yerde olduğu gibi, bizim

konumuzda da, sırf ilim tatbiki ilimden önce gelmekte ve onu şartlandırmakta değil midir ? [1]

II. Soyut (Mücerret) ekonominin ipotetik vaziyeti

Şimdi biz, bilhassa ve herşeyden evvel realiteyi izah etmek istiyoruz. Fakat bu ödev için mevcut ekonomik teoriler, bizzat sırf iktisat nazariyeleri, kendi tarzlarında bir hizmet ifa edemezler mi ve bu hizmette en iyisi ve hatta bazılarına göre tek mümkün olanı değildir ? Şurada meydana koyduğumuz normatif karakter, esasta ve şekilde bazı dikkatler yardımıyla kaldırılamaz mı ? Bu suretle de o nazariyeler ilmin nefine ve haklı olarak, başka suretle daima yanaşamaz kalacak olan bir realiteyi yakalamak ve anlamak için, usul bakımından sadeleştirici faraziyeler manzarası almış olmazlar mı ? İktisatçı sun'î bir tecrübe ve hatta ciddi ve tam bir müşahedeye karşı isyankâr son derece muğlâk bir şeeniyetle yüzyüze bulunmaktadır. En evvel ve zihnen, kendisini bilerek kavramı ve şematik faraziyelerden yapılmış ideal manada basit şartlar vazedecek olursa, en çok tatbik edilebilen ve hatta tek kabili tatbik usulü kabul etmiyecek mi ? Ve bu suretle, o bu faraziyelerdeki şartların sonuç olarak verebileceklerini dedektif usulle meydana çıkaracak ; sonra da soyut tahlilin bu sonuçlarını muşahhas vakıaların etmekte oldukları seçik olmyan bütünlere nüfuz ve bu mütekaddim ideal sadeleştirmenin bizi şimdi burada anlayışa ileten büyük veya küçük payını izah etmek için kullanacaktır. -hakikati söylemek lâzım gelirse, bu çeşitten teorileri taraftarı ve müellifi olanların şuurlu olarak alabilecekleri metodolojik durum eğer daima böyle değilse, bana öyle gelir ki, mutlaka en kuvvetli ve en ziyade müdafa edilebilmelidir ; bunun yapılabilecek olan münakaşası, nazariyelerinin başlangıçtaki farazi karakterinin farkında olmayarak, bu nazariyelerden hemen hiç tutunamayacak olan birisini kabul edenlerin aleyhine olarak a priori değer taşıyacaktır. Yukarıda gaiyyetçi bir formül ile işaret ettiğimiz bu davalar, artık aşağıdaki şekli alacaklardır : Farz edelim ki, insanlar, mümkün olduğu kadar daha az istihsal unsurları-

[1] Année sociologique, t. VI, a propos de Rist, Introduction à la trad. fr. de Schlosa, Les modes de rémunérations du travail, t. VII, à propos de

Walsh, The fundamental problem in monetary science.

Pic, Traité élémentaire de législation industrielle ; t. VIII, dans l'étude sur Landry, l'interet du capital et

Bourguin, les systemessocialistes, t. IX, à propos de

Gide, l'économie sociale ; l'étude sur

Effertz, les antagonismes économiques.

na mukabil daha çok hasıla elde etmek istiyorlar; farz edelim ki, insanlar, en büyük sayıda fertlere en çok miktarda bir varlık toplamı sağlamak istiyorlar; denge (tevazün) halinde bulunan veyahut o hale gelmek temayülünü güden bir pazar tasavvur edelim: muhtelif amiller ne yapacaklar, methaldar muhtelif amiller ne yapacaklar, karışan muhtelif unsurlardan ne hasıl olacak, ne gibi arazlar husule gelecektir? Bu suretle vaz edilmiş olan davalar, bir defa mütalâa edildikten sonra, elde edilebilecek vakıalarla yani bir tahkika imkân verebilecek olan sonuçlarla karşılaştırılırlar: eğer uygunluk varsa, bu, nazariyenin bir teydididir; eğer tevafuk yoksa, bu, zaruri olarak bir kusur addedilmeyecektir; çünkü bu tevafuk noksanı faraziyeyi vücuda getiren ve saf bir tecrübe arz etmeyen aksiyonların müşahhas mutlakiyete karışmış olmasından ileri gelebilir. Denilecektir ki, mekanik ilmi, basit kuvvetlerin faaliyetini soyut (mücerret) olarak mütalâa ettiği, unsuri hareketleri terkip ettiği sürtünmeleri ve doğrudan doğruya görülebilen realitenin verdiği ihtilâtları ihmal ettiği zaman, aynı suretle hareket etmektedir; keza fizik ilmi de, meselâ mayilerin muvazene şartlarını mütalâa ettiği ve idrostatığın esas nazariyelerini tesis ettiği vakit aynı veçhile çalışmış bulunmaktadır. Tarif etmiş olduğumuz ekonomi ilminin usulü böyle bir usul mü olacaktır; yani böyle bir usul, ekonomik realitesi izah edebilecek midir? Ekseriya bazılarının yaptıkları gibi, şöyle bir tecridin kullanılmasından dolayı bir serzenişte bulunmayı biz düşünmiyeceğiz: her ilim tecrid ile başlar; fakat sadece onun iyi ve muvaffakiyetle kullanılmadığına bakacağız, yani bu tecrid, mütaalâya arz olunan şeeniyeti, bize bu şeeniyeti tanıttak şekilde, yakından takip ediyor mu ve iyi ifade ediyor mu ona dikkat edeceğiz. Bu kontrolün ehemmiyeti ve meşruiyeti inkâr edilebilir mi? Mayi olmadığında dahi idrostatik doğrudur, denemez mi? muhakkak ki spekülâsyon serbesttir; bazı zihinler şöyle veya böyle bir mücerret faraziyeden hareket ederek mevhum bir sistem inşa etmek hevesine düşerlerse, kendi hesabımıza biz, bu çalışmayı, faydasız yahut sebepsiz addedelim veya etmiyelim, böyle bir inşayı yapmaktan başka hiçbir iddia gütmedikleri müddetçe, onları bu işten menetmek niçin? Ne hakkımız ne de endişemiz vardır. Eğer müelliflerimizin tutumu bundan ibaret kalacak olursa tıpkı meselâ "insanlar kendi menfaatleri arkasından koşmazlar,, nevinden bir faraziye üzerine, "insanlar daha az kazanmak için daha çok çalışırlar,, gibi bir faraziye üzerine bina edilmiş bir "iktisadî,, gibi. Onların böyle anlaşılacak olan iktisadisi bizim tenkidimizden tamamiyle azade kalacaktır. Fakat; hakikatte başka bir iddiaları da yok mudur? Kendi kendisiyle mantıklı olan bir iktisadî inşasından başka maksatları yoksa,

o halde ne için diğer şu veya bu faraziyelerden hareket etmiyor'lar ? Eğer gayeleri, iktisadî gerçeği anlamak ve izah etmek değilse, kendi iktisatlarına ne diye ve ne hakla iktisad ilmi adını veriyorlar? Ya bu iktisadî indi bir inşadan başka birşey değildir. bundan dolayı neşru addedilebilir, fakat mümkün olan bütün diğer inşalardan ne daha az ne de daha çok değerlidir; yahutta bu ekonomik gerçeğin izah edicisi olmak istiyor, o vakit artık biz onun üzerinde hüküm yürütmek hakkına maliktir. Bunun da, bir taraftan faraziyenin ilk olarak gerçekten istinad ettiği mesnet doğru mu, diğer taraftan da, nazariye son tahlilde izah etmek zorunda bulunduğu vakayı elde ediyor mu ve ona anlatabiliyor mu? suallerinin cevaplarını araştırarak yaparız. İdrostatik ilmi, mayiler var olmasaydı, yine doğru bir ilim olurdu: diyelim ki öyle olsun (her ne kadar, gerçek kendisine hiç bir mayi kavramı veya ona benzer bir diğer gerçek arz etmediği takdirde dahi, bir zekâ idrostatığı kavriyabilirmi idi diye kendi kendimize bir sual sormamıza imkân varsa da; fakat bir taraftan, mayi kavramı realiteden istiare olunmuş bir tecrid olmasa idi, diğer taraftan da, bu idrostatik gerçekten müşahede edilen mayi'erin bize arz ettikleri arazları anlatamazsa idi, bir sarf nazardan değil de bir müspet fizik ilminden bahs edebilirmiydik?

III — Hareket noktası : öncüller

İpotetik ekonomi teorilerinin esasında bulduğumuz vak'a unsurları iki nevidendirler; bir takımları dış eşya hakkında, diğerleri ise psikolojik alana ait önermelerdir. Gerçi şuurlu nazariyecilerin bir veya diğer neviden bu önermeleri gittikçe daralttıkları ve gittikçe daha derli toplu bir formüle irca ettikleri görülmektedir. Bunların listesi ve fihristi, muhtelif yazarlara göre başka başka olduğu için, burada tekrar etmenize imkân yoktur. Burada teknik tafsilatı ile önemli bir yer tutacak olan birinci neviden önermelerin münakaşası üzerinde asla durmayacağız. Bu teorilerde umumiyetle ilgili bulunan psikolojik önermeler, iktisadî düşüüş tarihinde önemli bir gerileme ve bir yeniden ele alma görünüşünde oldukları için, pek çok tenkide uğramışlardır. Denilmiştir ki, ekonomi insanın harekâtında yalnız şahsî menfaat etkileri (muharrikleri) kabul etmekle, iktisadî hayat, hayırseverlik, başkalarına yardım gibi şahsî menfaati gütmeyen muarriklerden tamamiyle mahrum edilmiş oluyor. Bu tenkit üzerinde, burada çok durmayacağız; çünkü bu suretle, doğrudan doğruya usule değil, usulün tatbik edilmiş tarzına itiraz edilmiş oluyor; halbuki biz, bilhassa usulü bahse konu yapmaktayız.

Bizim görüşümüzden bu teorik insanların, hakikaten sırf tahlilî bir dedüksiyon yoluyla mi yapıldıklarına bakmak muvafık olacaktır. Fiiliyatta gösterilebilir ki, bir çok vak'alarda, tahlilî dedüksiyon mücerret genel bir hareket prensibinden başlayarak, aynı derecede mümkün bir çok hareket tarzlarını meydana çıkarmak ve onları sonuna kadar takip etmek isterse, çok geçmeden içinden çıkılmaz ve muayyen olmanın bir karışıklığa düşer ve tercihan hangisinini gerçekleştireceğini de kendiliğinden belli edemiyerek her halde bir çok imkânlarla yüz yüze kalır: eğer o imkânlardan yalnız birisini tatvik edecek olursa (bu da ekseriya, fiilen diğerlerinin görülememesinden ileri gelir), ya bu seçme ve binaenaleyh bundan çıkacak nazariyede indidir; yahutta gerçeğin, hareket tarzının şuurlu veya şuursuz, müşahadesine dayanmaktadır; artık o taktirde, sadece dedüktif değildir, fakat bu tecrübî usule dönüş hatasız ve doğru bir kullanışa imkân verecek ihtimamlardan ve garantilerden mahrumdur. Bununla beraber müelliflerimizin ekseriya gittikleri yol da bu yaldur; ve mutat olarak da bunun farkında değillerdir ve derhal işaret de edelim ki, onlar, usullerinin teori noksanlıklarına rağmen doğru, neticelere de varabiliyorlar; uyanık ve bilen bir çok zekâlar şüpheyeye bile düşmeden, etraflarına gözükmekte olan iktisadî vak'aların müşahadesinde, kendileri tarafından vaz olunmuş mücerret ve basit bir fazariyeden şuurlu bir dedüksiyonla çıkardıklarını zannettikleri nazariyeleri, hakikatte vak'aların devamlı temasından alınmış ampirik intibaları ifade etmekten daha ileriye geçmiyordu. Fakat, bunun en sonunda müspet iktisat ilminin, iktisadî nazarla elde edilmiş bu neticelerden bazılarını muhafaza ettiği görülüyorsa, bu, ilk keşiflerine vasıta olan ampirizmin yerini tulacak usulî bir tecriple o neticeleri yeniden bulduktan ve tesis ettikten sonra ancak yapılabilmektedir. Böyle bir tenkidin güdeceği iddiayı ispat etmek, tecrübî usul davasına çok faydalı olmasına rağmen, henüz kat'î değildir, çünkü daima cevap verilebilir ki, eğer bir dedüksiyonun eksik ve yetmez olduğu ispat edilmiş olsa bile, daha cidoî ve daha kusursuz bir tahlil, onu tashih etmek ve mantıktan hücum edilemez bir hale getirmek kabiliyetindedir.

Nihayet doğrudan doğruya mümkün dedüksiyonların dayanağı olan bu öncüllere dikkat etmek lâzımdır. Geçmişteki veya halihazırdaki ekonomistlerin teorik inşalarını açıktan veya zımnen üzerine dayandırdıkları her türlü mesnetlerin hepsini de yoklamadan geçirmeye muvafak olamayacağımız için, burada tip olarak ve misal olarak yalnız bir tanesini ele almamız muvafık olur: mevcut teorilerde, bütün diğerlerinin yerini almış ve istikbalde de bütün nazari inşaların özünü teşkil edecek

olan bir tanesi, yani kıymet nazariyesi, vardır ki onu merkezi ve esas parça addetmekte hata olmaz: "bir ihtiyaç onu tatmine hizmet eden şeyin artması nisbetinde eksilir," şeklinde ifade edilen kanundur. Bu kanun, muhtelif memleketlerin birbirine zıd temayül taşıyan ekonomistleri tarafından, itirazsız ve kayıtsız o kadar genel olarak kabul görmüştür ki, ona hücum etmek bile büyük bir cüret gibi gpzukebilir. Bir çok ince, iyi ve nazik inkişaflara vesile olmak itibariyle aldığı öneme binaen, burada etraflıca münakaşa edemeyeceğiz. Sanece, bu münakaşaları hangi yoldan yürütebileceğimize işaret etmekle kanacağız.

1 — Asla doyurulamıyacak ihtiyaçlar vardır.

2 — Doyurulması mümkün ihtiyaçlar için de bir tatmin eşiği vardır ve bu eşiğe varılmadığı müddetçe, ihtiyaç da onu tamamlamak için kullanılmakta olan miktarla beraber artmaktadır.

3 — Tiryakilik ve düşkünlük halini almış olan ihtiyaç ise, sonu gelmemek üzere ve hatta onu tatmin için kullanılan vasıtanın artması nisbetinde artmaktadır.

4 — Bu kanun, muhtelif ihtiyaçlar arasındaki münasebetlere temas eden hiç bir şey göstermemektedir, Bu demek değildir ki, bu kanuna o kadar önemli bir rol atfeden nazariyecilerin hiç olmazsa bir kısmı, bizim yaptığımız neviden itirazlardan habersizdirler, hayır. Fukat onlar, bu itirazları çok ucuza almakta ve önemsiz saymaktadırlar. Doğrusunu söylemek lâzım gelirse, onlar, şu zikredeceğimiz itiraza asla karşı koymamaktadır.

Bu itiraz şudur: sözü geçen kanun, ekonomi gerçeği izah etmek vazifesinin dışında veya hiç olmazsa beri tarafında kalmaktadır. Bu kanun, doğrudan doğruya istihlâk bakımından, fert noktai nazarından alınmış olan şeyler içindir ki, ancak bir değer taşımaktadır: Halbuki insan ihtiyaçlarını karşılayan eşya birbirleriyle de mübadele edilebildiklerinden doleyı, daimî surette kıymetlidirler. Bu kanun, tatbik edilebildiği alanın dışında kalan arazlar hakkında bize ne öğretebilir? Bir iktisat ilminin öğrenmeğe çalıştığı hadiselerin en ziyade dikkati çeken en çok önemli olan, en fazla miktarda bulunanların da bunlardan ibaret olduğunu görmemeğe imkân var mı? Basitten mutlaka, mürekkepten unsura geçmenin bu yoldan mümkün olduğunu iddia etmek boştur; münferiden v kendi başına alınmış bir fertte bulunup da, cemiyet içinde gözönüne alınmış fertte mevcut bulunmayan bir ruh haletinin, esas itibarile hiç var olmadığını kabul etmek zaruretindeyiz. Kollektif ihtiyaç da aynı kanunu takip edecek ve bu suretle bu yeni cemiyete aynı arazlar husule gelecek mi denecek? Cemiyetin ruh haleti sırf iç

müşahedenin alanı değil, içtimâî fertte mevcut olan bu kanunu, dış bir müşahede ile kavramak ve binaenaleyh usulü değiştirmek lâzımdır. Bu suretle bulunacak bir kanunun yerine bir daha iyisini koymak teşebbüsü daha önceden muvaffakiyetsizliğe mahkûm olacaktır.

IV — Varış noktası: Sonuç

Hareket noktasında yaptığımız tesbiti, varış noktasında daha kolaylıkla gerçekleştirebileceğimize inanıyoruz. İnşai ekonominin nazariyeleri ile elde edilmiş olan bütün sonuçları, ancak mufassal bir münakaşada yer alabilmeleri gerektiği için, burada zikredek değiliz. Basit fakat merkezî bir misalde, bu münakaşanın mümkün önemini ve anlamını göstermekle yetinmeğe mecburuz.

Fiatin serbest pazarda arz ve talep oynusuyla tayin edildiği nazariyesi, iktisadî insanın kabul edilmiş psikolojik esaslar üzerinde en iyi mütalâa edilmiş parçalarından birisidir. Tafsilata girmiyelim; fakat yalnızca merkezi unsura bakalım:

A, B, C, D, E satıcılar a, b, c, d, e fiatlarıyla satmak üzere pazara geliyorlar; A' B' C' D' E' satın alıcılar da a' b' c' d' e' fiatlarıyla satın almak için pazara geliyorlar. umumiyetle satın alıcıların veya bir kısım satın alıcıların kıymet takdirlerine nazaran, daha düşük fiat isteyen satıcılarla bu satın alıcılar arasında alış veriş vuku buluyor; pazar tam bir rekabet halinde farz ve kabul edildiği için iddia ediliyor ki; fiat, kabul olunmuş son alıcı veya red olunmuş ilk satıcı azamî takdirleriyle, kabul olunmuş son satıcı veya red olunmuş ilk alıcı asgari takdirleri arasında kararlaştırılır, - evvelâ işaret edelim ki, bu nazariye fiati, zikredilen haller arasında gayri muayyen olarak bırakmaktadır. (Yahut da, mutlaka vuku bulacak olan fiat tayini keyfiyeti izaha kalkışacak olursa, bu izahlar aneak kusurlu olabilmektedir): İmdi bu haller yeter derecede geniş olabilirler; bu tezin isbatı sırasında bunun böyle gözükmemesi, takdir hadlerine misal olmak üzere seçilen farazî rakamların, belki de bilmiyerek daima birbirlerine çok yakın intihap edilmiş olmalarından ileri gelmektedir. fiiliyatta da bunun böyle cereyan ettiginin şahidi getirilinceye kadar, bu gayretin, ilmi kıymetten mahrum bir isbat hiylesi (truc) olduğunu kabul etmek zarıridir. Bununla beraber bu son fiat dalgalanması üzerinden de bir mahkumluk kararı geçirelim. - Bu mekanizmanın, mümkün olabilmek için hangi şartları mevcut ve yerleşmiş farzettğini görelim: farz ediliyor

ki, mübadele mevzuu olan eşya, sobit ve devamlı tabiatte, tek ve tesbit olunmuş vasıfta, bölünmüş veya bölünebilir, tefriksiz olarak aralarında mübadele olabilir vasıftadırlar; ve bütün alıcılarla bütün satıcılar pazarda aynı zamanda birbirleriyle raslaşır. - Gerçeğin bize arzettiği mübadelelerde bu şartların tamamile tahakkuk ettiğini kabul edecek makul bir tek nazariye müdafii bile görülmektedir. Hatta gerçeğin bize, bu teorik faraziyeye kat'i surette uygun olacak bir tek vakıa verip vermediğini dahi soruşturmak mümkündür. Ve şüphesiz, bir ilmi nazariyenin sadeleştirici ve şemalaştırıcı olması da, çok defa haklı ve ekseriya zaruridir. Fakat bu şemalaştırmanın gerçeğin bütün hakim çizgilerini ifade etmesi de lâzımdır. Fakat bu kadarını söylemek te kâfi değildir: Fiyatın teşekkülünü izaha mahsus olan bu nazariye, müdafileri, bunu böyle kabul etmektedirler: "Bu suretle fiat, müdafilerden birisi yazıyor, ancak diğer malların fiatları daha önceden belli olduğu nisbette taayyun edebilir, ve aynı zamanda bizzat bu fiatlar da mevzubahs fiata tabidirler,, fakat bu bir fasit daire değildir, diye ilave ediyor, "gerçek ile nazariyenin münasebetlerini iyice anlıyorsak ve eğer gerçek ve herhangi bir zamanda, her şey için daima bir fiatım var olduğunu, ve keza.. ancak önceden kurulmuş bulunan bu fiatlar değişmesinin vukubulmakta olduğunu biliyorsak,, bu suretle nazariye eğer ilim hiç olmasa gerçeğin izahı bir gayeye yönelmiş bulunuyorsa, izah etmek denilen şey daha önceden mevcutmuş farz ederek ancak bir fasid daireden kurtulmuş oluyor.

Daha uzağa gidelim ve bu çıkmaza sapmanın daha derin bir sebebi olduğunu görelim; bütün bu tahlil bir şeyin satıcılarını ve alıcılarını, pazara, daha önceden kendilerinde bu şey bir diğer biçilmiş olarak, gittiklerini kabul etmek gibi bir ilksel farazia eder hareket ediyor. Pazara sürülen bu şeyin daha önceden belirmiş bir fiyatı bulunduğunu bu faraziye de görmek lâzımdır; Ferdî takdirler(yani değer biçmeler), daha önceden gerçekleşmiş ve belli olmuş fiyatlardan çıkmakta, ferdî zihinde bu takdirler, umumiyetle daha önceden bu şeye atfedilmekte olan değere göre küçük veya büyük bir farkla, yaratılmaktadır; bunun böyle olduğunun delili şudur ki, yepyeni ve o ane kadar mübaddillerce tanınmış, kararlaştırılmış bir değeri olmıyan bir şey hakkında mübaddillerin, ya kemmi bir mefhum olarak kaydedilebilecek hiç bir takdiri kurulamıyacak, yahutta, bu mümkün olsa bile, gayet indî ve belirsiz kalacaktır. Görülüyor ki bu nazariyenin cezri noksanlığı şundan ileri gelmektedir: Bu nazariye, sosyal mahiyette olan arâzı, doğrudan doğruya, bizatihi mevcut olan içtimaî ârazdan doğmakta olan,

ferdî arazlarla izaha çalışmasındadır. Bu nok sanlık aynı yoldan yürüyecek olan her nazariye için var olmak lâzım gelir. O halde başka yollar ihtiyar edilmelidir. Arâzı kendiliğinden olduğu gibi almalı, ve mademki bu gerçekte bahse mevzu olan da sosyal bir mevcuttur; o halde onu böylece mütalâa ve izah etmeli; bunun için ise, iç müşahede psikolojisi ve ideolojik tahlil ile ancak muvaffakiyetsizliğe ulaşabilir; bunda muvaffak olacak yegâne usul, tecrübî müsbet usuldür.

V — Müsbet görüş

Bir defa bu görüş tanılır ve kabul edilirse, artık arazlar, kendi tabiatlarına göre sınıflanırlar ve bir sıraya konurlar, intizamlar ve kanunlarda kendi hakiki manalarında ve kendi hakiki önemleriyle formüleşirler ve kurulurlar. Kısa bir misal olarak arz ve talep kanununu ele alalım. Sırf iktisat bakımından bu, ekonomik manada saf olan her iktisadî arazda müessir, za nan ve mekân hususiyetlerinden tamamiyen ayrı, evrensel bir kanun adde dilmıştır. Müsbet görüşle işe bakınca, zahmetsizce görürüz, her türlü sosyal halde müstakil olmak şöyle dursun, sadece mevcut ve müessir olabilmek için bile, daha önceden sahiplerinin iradesiyle satılabilir ve ferağ edilebilir olan eşyayla uygunlaşmak zorundadır. Bu ise iradelerin birbiriyle uyuşması yoluyla imkân içine giren mübadele ve satış mukavelesi şeklinde tezahür edebilecek bir mukavele müessesesidir. Halbuki böyle bir müessese ne bütün cemiyetlerde tabidir, ne de cari olduğu bazı cemiyetlerden olduğu bazı cemiyetlerde eşyanın umumiyetine ve fertlerin hepsine taallûk etmektedir. Bir defa bu mümkün mübadillerce mübadele ihtiyacının duyabilmesine kadar gidecek herhangi bir tevzi halinin daha önceden mevcut olmasını ve serbest rekabet pazarının mevcudiyetini zarurî kılar. Bizim iktisaden en ileri gitmiş cemiyetlerimizde bile böyle bir pazar mahsus için gerçekleşmemiştir; ve vakıaları, bozuk geleneklerden tamamiyle çıkmış müsbet bir zihniyetle mütalâa edecek olursak, görülür ki, mevcut pazarlar hakikatta gerçekleşmemiş olan böyle bir pazar olmağa temayül gösteriyorlar, bilâkis, ekonomik hayatın en gerçek ve en önemli bir kısmı. böyle bir pazarı bertaraf etmeğe, B. ve S. Wteb'in ifadesine göre, serbest rekabete karşı müştakem mevkiler inşa etmeğe ceht etmektedir. Bu ne acayip bir arazlar toplamı kanunudur ki, şimdiye kadar hiçbirini, onu bütünlüğünde tahakkuk ettirmemiş, halbuki birçokları ondan kurtulmaya çalışmıştır.

Ekonomik mevzua şuurlu olarak tatbik edilecek olan müsbet usul şimdiye kadar ihtar edilmiş olan zahmetlerle elde edilmiş olan so-

nuçları, kendi hakiki değerlerine irca edecektir. Mevcutlara karşı tezad halinde olarak yapılmış bu takdimden sonra, artık doğrudan doğruya ve düpe düz bir takdim daha yapmak kalır. Müsbet usul, henüz bir çok muarızlara ve kapalı hükümlere çarpmaktadır; Stuart Mill'denberi tekrar edilmemiş olan ve sosyal konuda tecrîbin imkânsız değilse bile, müşkül olduğunu ve her halde bir kanun ve hatta her hangi bir intizam değeri taşıyabilecek hükümlü neticeleri iletmiye kabiliyetli olmadığını söyleyen bir muarazaya bilhassa çarpmaktadır. Hakikatte bu delillerin hiç birisi cevapsız değildir. Müsbet usulden ilham almış çalışmaların muvaffakiyeti olağanından ben şahsen eminim.

Paul Bureau Sosyolojisi

Hakkında küçük bir tenkit denemesi

Hüseyin BATU (1)

Paul Bureau sosyolojinin ilmî olarak hudut ve vazifesini tayin ettikten sonra, onun bu zamana kadar her şeyin anahtarı gibi kulanıldığını, ve bu suretle ilim hüviyetini kaybettiğini izah ediyor. Ona göre sosyolojinin bir ilim hüviyetini bu zamana kadar kazanmamasının en önemli sebeplerinden biri de, kollektif tasavvurlara verilen yersiz değer olmuştur. Bu sebepten kollektif tasavvur nazariyesine kuvvetle dayanan Durkheim sistemi bir çok ahlakçılar, filozof, psikoloğlar ve san'atkarlar tarafından tenkide uğramıştır. Bu saydığımız kimselere göre ferdi hayat ictimai hayata irca edilemez. Bureau diyor ki: "İnsanın içtimai bir varlık olduğu ne kadar kat'î ise, aynı sebeple, hayatın önceden görülemiyen yeniliklerinin bu ictimai hayatı sarabileceği de kat'îdir. Bundan dolayı ferdin içtimailik vasfıyla ifade edilemeyecek pek çok hareketleri vardır ki, bunlar sonraki bir içtimai şeklin temelini teşkil ederler. Durkheim, sosyoloji tarifine göre, içtimai hayatın daha ziyade kollektif tasavvurlar üzerine kurulduğunu kabul ediyor. O hal-

---

[H. Batu tarafından Sosyoloji sertifikası için 1942 - 43 de hazırlanmış olan bu vazife Paul Bureau'nun aslen Le Play mektebine mensup olup Durkheim ve tarihi madencilikle uzlaşmaya çalışan bir sosyolog olduğunu söylemiyor, Bundan dolayı çıkardığı neticelerde Bureau'yu Durkheim tesiri altında ve ondan kısmen ayrıran spiritüolist bir sosyolog olarak göstermektedir.